

HALİDE VELİOĞLU • Saraybosna Havası

HALIDE VELİOĞLU İstanbullu bir Yugoslav göçmeni. Lisans ve lisansüstü eğitimini aldığı Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde okuduğu yıllarda, Boğaziçi Kadın Grubu'nun ve Hayalet Gemi'nin üyesi oldu. "Muhafazakâr Dekadans: Metin Kaçan, G.K. Vakası ve 1990'lar Türkiye'sinde Dil Siyaseti" başlıklı çalışmasıyla lisansüstü derecesi, "Boşnak Haletiruhiyesi: İmkânsız Bir Hasretin Şiîrsel ve Gündelik Kayıtları" başlıklı teziyle de antropoloji (Texas Üniversitesi-Austin, ABD) doktorasını aldı. Duygulanım, gündelik hayat, maddi kültür ve teknolojiyle ilgili çalışmalarını öğretim üyesi olduğu Karabük Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde sürdürüyor.

İletişim Yayınları 3067 • Bugünün Kitapları 264

ISBN-13: 978-975-05-3174-3

© 2021 İletişim Yayıncılık A.Ş. / I. BASIM

1. Baskı 2021, İstanbul

EDİTÖRLER Tamlı Bora, Bahar Siber

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Derya Erkenci

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadag, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

HALİDE VELİOĞLU

Saraybosna Havası

Bir Gündelik Hayat
Etnografisi

*Teyzem Azra, annem Yasemin
ve kızkardeşim Yaşar Dicle için...*

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	9
Giriş	13
O Şey	25
Gündeliğın Aksanlı Halleri	32
Kayıt	44
İkona	47
Çikolata Kutusu	51
O	58
Kesme	61
Kayıp	64
Seyir	66
Sekte	73
Duman	76
Vallahi Ben Komünist!	80
Seküler/Dindar	85
İlahi	89

Kahraman	92
Boşluk	97
Kosovalı Kız	101
Kahkaha	105
Darbimesel	119
Dekadan	126
Destan	133
Koleksiyoncu	136
Anneler ve Kızlar	146
Milli Kimlik Bilmecesi	151
Homo Duplex	158
Avrupa Müslümanları Deklarasyonu	161
Hem Slav Hem Müslüman	165
Osmanlı Artığı	169
Sultan Artık Brüksel’de	174
Misket	176
Güvenli Bölge	178
Tören	186
Cehennem	192
Radyo	196
Tamir	203
Koda	225
KAYNAKÇA	227

TEŞEKKÜR

Bana evlerini, kalplerini, sofralarını ve muhabbetlerini açan Saraybosnalı akraba, dost ve komşularıma ne kadar teşekkür etsem azdır. Azra, İbrahim, Aida ve Amra Spržo'ya; Hasnija ve Džemaludin Melić'e; Aida, Faruk, Ilma ve Amina Kurtović'e; Džemila Ribić'e; Rešad Kadrović'e; Aida Bajrović'e; Melita ve Suada Stanić'e; Ilvana ve Adnan Hajrović'e; Dženana, Emir ve Ajla Handžar'a; Emina, (merhum) Vladimir, Davor, Jasna ve Lada Duric'e; (merhum) Seida ve Vedat Ramljak'a; Alija, Emir ve Amar Švrakić'e ve artık aramızda olmayan güzel komşularım Lejla-Mirko Stojaković ve Zora Partizanka'ya gönülden teşekkür ederim. Ve elbette, *Saraybosna Havası*'nı birlikte soluduğumuz İstanbullu ailem Yasemin ve Bedrettin Özçelik'e; Yaşar Dicle, Derya ve Mavi Deniz Erkenci'ye içten teşekkürler.

Bu kitap uzun zamana yayılmış bir çalışma. Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde başladığım çalışmalara Texas Üniversitesi (Austin) Antropoloji Bölümü'nde devam ettim. Ancak çalışmanın kitap halini alması Karabük Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'ndeki görevim sırasında gerçekleşti. Elbette bu zamanın tümü kitapla geçmedi ama derdi,

sözcükleri, sahneleri, karakterleri, soruları hep benimleydi. Araya ayrılıklar, kavuşmalar, yer değiştirmeler, ölümler ve doğumlar girdi. Bu kitabın oluşmasında çeşitli aşamalarda çok insanın emeği var. İsimleri teker teker anmamaya karar verdim, zira bunca yıla ve mekâna yayılmış bir metinde katkısı olan herkese hak ettiği teşekkürü yeterince iyi ve güzel ifade edememekten çekiniyorum. Yeniden karşılaşmanın, kitabı paylaşmanın mümkün olmadığı ve üzerimde emekleri olan üç değerli insan var, onları özellikle yâd etmek istiyorum: Begoña Aretxaga, Mehmet Velioğlu ve Özlem Okur.

Begoña Aretxaga, Kuzey İrlanda üzerine çalışan Basklı bir antropolog. Siyasi antropolojinin en özgün ve parlak eserlerinden biri olan *Shattering Silence: Women, Nationalism, and Political Subjectivity in Northern Ireland*'ı (*Yıkıcı Sessizlik: Kuzey İrlanda'da Kadınlar, Milliyetçilik ve Politik Öznellik*) vermek suretiyle literatüre önemli katkılarda bulunmuş bu değerli akademisyeni 2002'nin sonunda, çok erken yaşta kaybettik. Begoña'yla antropoloji çalışmalarına devam etmek üzere beni Austin-Texas'a davet ettiğinde tanıştık, kısa bir süre de olsa hocam oldu ve ismini hep gururla taşıdım. Hikâyelere olan düşkünlüğümü erkenden fark edip beni yüreklendirmesini hep çok değerli buldum. Nur içinde yatsın.

Mehmet Velioğlu babamdır. Kendisini Begoña'nın hemen ardından, 2003 senesinin başında kaybettik. Orta yaşlarında geldiği Türkiye'ye ait olma coşkusuna rağmen Türkçeye tam anlamıyla hâkim olamadan vefat etti. Elektrik teknisyeniydi ve işini çok severdi. Beni çalıştığı fabrikaya götürdüğü bir gün araba akslarıyla ilgili bir makineye şefkat ve heyecanla bakışını dün gibi hatırlarım. Ateşin, suyun ve metalin karşısında adeta vecde kapılmıştı; maddenin sihri sezdiğim anlardan biri olmalı. Mühendis olmamı çok istedi ama umarım bu etnografi de, onun işine olan saygı ve sevgisinden izler ta-

şıyordur. Bana olan desteği, sevgisi ve güveni için hep minnettar kalacağım. Mekânı cennet olsun.

Özlem Okur can yoldaşımdı. Kendisiyle altı sene süren dostluğumuz hayatımın en eğlenceli ve en acı günlerini barındırır. Kötü bir hastalık sonucu kendisini 2006 senesinde ve çok erken kaybettik. Özlem benim için tevazu ve iddianın altın formülünü bulmuş kişiydi. Çok parlak ve çalışkan bir medya araştırmacısıydı. Birlikte çok güzel işler yapmayı tasarlıyorduk. Beni keyifle ve nezaketle kendi literatürüyle tanıştırdı, birlikte gezdik, sayısız film seyrettik, kitap okuduk, yazdık. Neye dikkat kesildiysem, ne yazdıysam, hepsinde onunla içeriden konuşan bir yanım vardır. Yıldızlara karışsın.

Üzerime neredeyse ölü toprağı serpilmiş bir zamanda metni tez sayfaları arasından çıkarıp, havalandırıp, Türkçe yeniden söylemem için beni heveslendiren, birlikte düşünen ve nefesimin kesildiği yerlerde metni bizzat kendi çeviren, dostluğuyla mükâfatlı olduğum canım Zehra Cuniller'a'ya sonsuz teşekkürler. Yine güzel varlıklarıyla, yorumlarıyla bana güç veren sevgili dostlarım Zeynep Devrim Gürsel ve Serap Ruken Şengül'e ayrıca teşekkür ederim.

Kitapta yer alan "İkona" yazısının bazı bölümleri *Amar-gi* dergisinde (2014, sayı 35) yayınlandı; beni Türkçe ve kadın yazısıyla tekrar buluşturan bu güzel dergide emeği geçen tüm kadınlara ve yazıya yüreklendiren değerli sözleri için Aksu Bora'ya içten teşekkürler. Reis-ül ulema ile ilgili bölümler Nilüfer Göle'nin *Islam and Public Controversy in Europe (Avrupa'da İslâm ve Kamusal İhtilaf)* adlı derlemesinde yayınlanmıştır; değerli katkıları ve nazik izni için kendisine teşekkür ederim. "O Şey", "Gündeliğin Aksanlı Halleri" ve "Kayıt" bölümleri *15. İstanbul Bienali Kataloğu*'nda (İKSV, 2017) yayınlanmış bir yazıdandır; İKSV'nin değerli editörleri Ömer Behiç Albayrak, Bige Örer ve Erim Şerifoğlu'na

emekleri ve nazik izinleri için teŖekkür ederim. Son olarak, İletişim Yayınları'ndan sevgili Abdullah Onay'a değerli ilgisi için, editörlerim Tanıl Bora ve Bahar Siber'e kıymetli emekleri için çok teŖekkür ederim.

Metnin tüm kusurları, elbette sadece bana aittir.

Giriş

Saraybosna Havası, Kathleen Stewart'ın "pratiklerin ve pratik bilgilerin değişken bir yığıntısı, hem canlılığın hem tükenmişliğin sahnesi, hem kaçış hem de basit bir hayat hayali" olarak betimlediği sıradan yaşamın¹ ev hallerinden yola çıkıyor. Savaş sonrası sağ kalmak nasıl bir şey? *Saraybosna Havası*'na 60'larında bir anneyle 20'lerinde iki kızı ev sahipliği yapıyor. Neredeyse her Bosnalı'nın savaş esnasında yaşamış olduğu "ölen ya da giden ben olabilirdim," duygusuyla beraber hayatını sürdürürken, eski Yugoslavya ve kuşatma günlerini nasıl hatırladıklarını ve yeni İslâmi duygulanımlarla nasıl ilişki kurduklarını anlatıyor. Hatırlamak, yas tutmak, umut etmek ve sağ kalmanın dayanılmaz hafifliği ve ağırlığıyla birlikte hayata sadece devam ediyor olmanın evden eve, kişiden kişiye değişen halleri vardır elbet. Ancak Bosna'da kuşatmayı yaşayan herkesin ve her şeyin üzerine savaşın gölgesi sinmiş. Zedelenen bedenlerin, ruhların, iliş-

1 Kathleen Stewart, *Ordinary Affects*, Duke University Press, Durham, NC, 2007 (*Sıradan Duygulanımlar*, çev. Zehra Cunillera, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2009, 2. baskı, s. 1).

kilerin ve eşyanın yoğun ve gizli emek isteyen tamiriyle geçiyor zamanın çoğu. O'nun ev halleri, beni Türkiye'nin kâh haber mesafesinde kâh misyoner bir ilgiyle takip ettiği Bosna'dan farklı bir Bosna'yla tanıştırıyor. Avrupalı Müslüman olma iddiasını elden bırakmadan Türkiye'nin bir kesiminin memlekette mesken tuttuğu yeni Osmanlı düşlerini ağırlamanın, karşılamanın Bosnası'yla. Ulusal egemenlik iddiasını elden bırakmadan Avrupa'da bir cemahiriye olarak yaşayıp gitmeye razı olmanın Bosnası'yla. Kurucu bir mite ve kahramanlık hikâyelerine sahip olmadan şehre, avlulara, sokaklara, mahallelere, ağaçlara, ırmaklara, dağlara, evlere, dostlara ve aileye bağlılığın pekiştirdiği, yaşadığı yere ait olmanın Bosnası'yla.

Saraybosna Havası'nda gündelik hayatın harcıâlem hallerinden söz ediyorum. İki sene süren etnografim boyunca dikkat kesildiğim gündelik hayatın büyük anlatılara ve kimlik kategorilerine sığmayan yoğun dokusu bana sürprizli bitişikliklerin kapısını aralıyor. Ne savaş öncesine duyulan asabi ve melankolik hasret ne de yeni dinî hissiyatlarla ve ulus-devlet protokolleriyle kurulan ikircimli ilişki, bugün Boşnak olmayı tek başına ifade ediyor. Sorulduğunda "evlerden uzak olsun," dedikleri Sırpları mahcup bir özlem ve acıyla özlüyor olabiliyorlar örneğin. Savaş sonrası sağ kalmak nasıl bir şey? Bazen zor, bazen katlanılmaz, bazen neşe dolu. Ama hep bir şeylerle ilintili. Yitmiş ama yok olmamış şeyler, sahibini yitirmiş şeyler, el değiştirmiş, göç ederken geride bırakılmış, başka şeylerin yerini doldurmak için alınmış, sahipleri belirsiz, kullanılmış, aranan ama artık hiçbir yerde bulunamayan, bozuk, kırık dökük şeyler...

Bosna'da gündelik hayat çalışmak ilk elden bir akademik, kuramsal ya da yöntemsel seçim değildi benim için. Bosna, akademi ve hayat beni gündelik hayatın ev haline usul usul atadı, desem abartmış olmam. Bosna'da tesis edilmesi plan-

lanan Hakikat ve Uzlaşi Komisyonu'nu ve bu komisyon etrafında oluşan kamuyu çalışma niyetiyle yola koyulmuştum. Kuramsal çalışmalarımı da bu yönde şekillendirmiş, devlet, şiddet ve hafıza konusunda yeterliliğimi almış olarak Saraybosna'nın yolunu tutmuştum. Ancak ha bugün ha yarın kurulacak derken, komisyon bugüne kadar hayata geçirilmedi. Bu arada ben de, kendimi kırık dökük bildiğim dile alıştırmaya ve akrabalarından başlamak kaydıyla konu komşu, ahbap edinmeye çalışırken notlar tutuyordum. Her şey hakkında. Komisyon bir türlü kurulmaz ve ben de danışmanlarımı notlarla haberdar ederken, nasıl olduysa birbirinden tamamen farklı akademik gündemleri ve yaklaşımları olan iki danışmanım da (Kathleen Stewart ve Pauline Strong) ağız birliği etmişçesine, ne yapıyorsam onu yapmaya devam etmemi salık verdiler. Böylelikle Bosna'ya intibak çalışmam, asıl çalışmamı belirlemiş oldu. İşin aslı, Boşnakların gündelik hayatının barındırdığı ve kurduğu hakikat ile onları savaşta ve sonrasında sarıp sarmalayan ev hallerinin sunduğu uzlaşi olanakları da daha fazla ilgimi çekmeye başlamıştı. Ancak bir sorun vardı, gündelik hayat çalışmak nasıl olacaktı? Başlangıçta dokuz hane belirleyip düzenli aralıklarla ziyaret etmeye başladım. Ancak dokuz haneye aynı ayrıntı ve özenle eğilemeyeceğim çok kısa sürede anlaşıldı. Sonuç olarak birbirinden farklı özellikleri olan dört ailenin gündelik hayatına iştirak ederek ve şehirde olan bitenleri takip ederek tamamladım saha çalışmamı. Elinizde tuttuğunuz kitap, bu ailelerden birinin gündelik ve ev hallerinden yola çıkarak yazıldı: teyzemler. Ancak diğerleri ile geçirdiğim zamanlardan ve şehrin kamusal hayatından edindiğim içgörüler olmasa, bu evde olan bitenleri değerlendirmem de mümkün olmazdı sanırım.

Gündelik hayat hakkında yazıp düşünmenin gizli tuzakları var elbet. Her şeyin olup bir yandan da hiçbir şeyin ol-

mamış gibi olduğu bir sahne. Neyin konu edilmeye değer olup neyin olmadığına karar vermek önemli bir konu. Nurdan Gürbilek'in *Ev Ödevi* kitabının² “Memur Çocukları-Ev Ödevleri-Pazar Öğleden Sonraları” bölümü, kitabı okuyan pek çoğu gibi benim için de zamanla bir nevi *lingua franca* halini aldı, bir hayli yol gösterdi.

Bosna'da savaş sonrası çekilen, çok özel bulduğum, enfes senaryosunu Namik Kabil'in yazıp Pjer Žalica'nın filme aktardığı *Idris Amcalarda* (*Kod Amidže Idriza*, 2004) isimli film, bu çalışma için çok önemlidir. Özellikle kitabın sonundaki tamirle ilgili bölümün gizli yazarı, bu filmde başkası değildir. Kimilerinin “hiçbir şey olmuyor,” eleştirisi getirdiği bu filmde, Saraybosna'nın tepe mahallelerinden birinde yaşayan ve oğullarını savaşta kaybeden yaşlı bir çiftin ev halleri anlatılır. Banyodaki şofbeni tamire gelen yeğen, ilişkilerin tamirinde de önemli bir rol oynar. Diğer bir ilham kaynağım da, özellikle saha çalışmam esnasında müptelası olduğum, Alman-Fransız televizyonu ARTE'nin kısa metrajlı filmleridir. Sıradan durumların taşıyabileceği estetik boyutun sezgisini bana hem hatırlatmış hem de göstermiş oldular.

Boğaziçi Sosyoloji'den değerli hocam Nükheth Sirman'la başladığım temsiller ve (milli) aidiyet ilişkisi üzerine düşünme hali, uzun erimli bir dikkatin dayanağı olarak çalışmam boyunca benimleydi. Ayrıca Stella Ovadia'nın “Çeviri Hayatlar” yazısı³ da, metne yön veren önemli kaynaklardan biridir. Ovadia yazısında cemaat, kadın ve dil konusu üzerine düşünür. Özellikle kadın ve dil ilişkisi üzerine çok yazı okudum ancak bu birincil deneyimle yoğrulan yalın düşüncenin üzerimdeki etkisi uzun erimli oldu; teyzemlerin epik şiirle hemhal olma biçimlerine dikkat kesilmemde oldukça belirleyici olduğunu düşünüyorum.

2 Nurdan Gürbilek, *Ev Ödevi*, Metis, İstanbul, 9. baskı, 2019.

3 Stella Ovadia, “Çeviri Hayatlar”, *Defter*, sayı 11, 1990, s. 17-19.